

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น และองค์ประกอบของภูมิปัญญา ซึ่งเป็นวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ การให้คุณค่า และศึกษาถึงอิทธิพลของปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนที่มีผลต่อการคงอยู่และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทลื้อรวมทั้งรูปแบบ และวิธีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อในจังหวัดเชียงราย โดยทำการศึกษาเป็นเฉพาะกรณีในชุมชนไทลื้อบ้านปางหัด ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาชุมชนด้วยตนเอง เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการและผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเป็นช่วงๆ เพื่อเก็บข้อมูลที่ยังขาดและตกหล่น และยังเป็นการเก็บข้อมูลบางประเด็นเพื่อให้ได้รายละเอียดที่ลึกมากขึ้น เช่น ช่วงของเทศกาลประเพณี การประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น และยังเป็น การตรวจสอบข้อมูลเป็นระยะๆ ทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูลที่สมบูรณ์และเที่ยงตรงที่สุด ซึ่งใช้ระยะเวลาที่ทำการศึกษาและเขียนรายงานผลการวิจัยในครั้งนี้ตั้งแต่เดือนมกราคม 2541 ถึง เดือนกันยายน 2542

ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้จึงอาศัยวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งต้องอาศัยวิธีการวิจัยในหลายรูปแบบ และเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี จึงได้แยกรายละเอียดดังนี้ คือ

3.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

3.1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาและเก็บข้อมูลโดยตรงจากประชากรและพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา โดยวิธีการต่างๆ ดังนี้

1) การสำรวจพื้นที่การศึกษา (Survey) ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาสภาพหมู่บ้าน สำรวจคุณลักษณะพื้นที่ สภาพแวดล้อมลักษณะธรรมชาติและฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตลอดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ระบบการผลิต และรูปแบบการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ระบบเหมืองฝาย การใช้ที่ดิน การใช้พืชผักพื้นบ้าน เป็นต้น

2) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทุกกลุ่มเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน ข้อมูลพื้นฐานทางสังคม ระบบการผลิตของชุมชน ประเพณี ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคโดยการใช้สมุนไพร และศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภูมิปัญญา ทั้งนี้เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืช

สมุนไพรของชุมชนทั้งในระดับครัวเรือน เครือญาติ และชุมชน โดยการสนทนาซักถามอย่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ข้อมูลตามที่ต้องการ เพียงแค่ผู้วิจัยตั้งคำถามนำที่ยืดหยุ่น ไม่ได้เคร่งครัดปล่อยให้บรรยากาศของการสนทนาเป็นไปอย่างง่ายๆ ไม่มีพิธีรีตอง ประกอบกับผู้วิจัยมีความสัมพันธ์อันดีกับชาวบ้านและชุมชน โดยได้ทำงานในพื้นที่ซึ่งทำให้การสนทนาเป็นไปอย่างราบรื่น

3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (InDepth Interview) เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงข้อมูลที่ต้องการสำหรับตอบคำถามการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร เพื่อให้ทราบถึงวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่าเกี่ยวกับพืชสมุนไพรและศึกษาถึงรูปแบบและวิธีการจัดการว่าเป็นอย่างไรทั้งในระดับครัวเรือน ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน โดยศึกษาว่าชุมชนมีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่นำไปสู่การใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรค และการใช้สมุนไพรเพื่อประโยชน์ด้านอื่น เช่น พืชอาหาร พืชพิธีกรรม และการใช้สอย เป็นอย่างไร กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจะเป็นผู้มีบทบาทพิเศษ และเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในชุมชนที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือและอยู่ในชุมชนมาช้านานจึงเห็นถึงพัฒนาการของชุมชนเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและผ่านมากลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย

- กลุ่มหมอพื้นบ้าน สำหรับชุมชนไทลื้อปางหัดมีหมออายุพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรในการบำบัดโรคและความเจ็บป่วย มี 3 คน ซึ่งเป็นกลุ่มที่เป็นผู้รู้ที่มีความชำนาญการเกี่ยวกับพืชที่นำมาใช้เป็นยา และยังเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประเพณี พิธีกรรม เป็นอย่างดี ทั้งยังให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญาและพืชสมุนไพรในชุมชน นอกจากหมออายุพื้นบ้านแล้วยังมีผู้ทรงความรู้เกี่ยวกับการประกอบประเพณี พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชุมชน ได้แก่ ปู่จารย์ และหมอเมื่อ ซึ่งมีปู่จารย์และหมอเมื่อในชุมชนอยู่ 5 คน ที่ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ และยังเป็นผู้ที่มีความหมายของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม เช่น การส่งเคราะห์ การสืบชะตา การสู่ขวัญ เป็นต้น
- กลุ่มผู้อาวุโส เป็นผู้ที่อยู่ในชุมชนมาช้านาน เป็นผู้ที่ทราบประวัติความเป็นมาของชุมชน เป็นผู้สืบทอดและถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชน วิถีชีวิตมาสู่ลูกหลาน และยังเป็นผู้ที่มีประสบการณ์เคยผ่านการใช้พืชสมุนไพรในการบำบัดความเจ็บป่วยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน
- กลุ่มผู้นำ เช่น พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อจะให้เห็นถึงความหลากหลายของวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ หรือภูมิปัญญา และการให้คุณค่าของชาวบ้านแต่ละกลุ่มว่าเป็นอย่างไร มีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอย่างไร การดำเนินการสนทนากลุ่มนั้นเป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มพ่อบ้าน และกลุ่มเยาวชน ซึ่งเทคนิคการสนทนากลุ่มนั้น เริ่มต้นโดยการนัดหมายอย่างไม่เป็นทางการกับกลุ่มต่างๆ หรืออาจเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านที่นั่งคุยรวมกลุ่มกันอยู่ โดยเฉพาะในช่วง ฤดูหนาวเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ที่ชาวบ้านมักสูมไฟนั่งฟังแก้หนาวเป็นกลุ่มๆ ตามบ้านใกล้เรือนเคียงกัน การสนทนากลุ่มต้องใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลนั้นก็คือ เทปบันทึกเสียง และสมุดบันทึกถ้อยคำประเด็นการสนทนาที่ต้องการ

5) การสังเกต (Observation) ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของชุมชน ทั้งในด้านการผลิต ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนและประเด็นที่เกี่ยวกับการใช้พืชสมุนไพร ตลอดจนสังเกตถึงอิทธิพลของปัจจัยทั้งภายในและภายนอก เพื่อจะได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งถึงวิถีชีวิตของชุมชน อีกทั้งยังเป็นการเจาะลึกถึงระบบ ความคิด การให้คุณค่า และได้รู้ถึงรูปแบบและวิธีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรและทรัพยากรชีวภาพอื่นๆ

1.2. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) โดยศึกษาจากเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลดังนี้

1.2.1. ศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นและการวิเคราะห์ประเด็นความเชื่อมโยงของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เช่น ข้อมูลแผนที่ จากที่ว่าการอำเภอเวียงแก่น เป็นต้น

1.2.2. ศึกษาข้อมูลภาพรวมของชุมชน เช่น ข้อมูลสถิติทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้จากหน่วยงานป่าไม้อำเภอเวียงแก่น ข้อมูลการระบบผลิตจากหน่วยงานเกษตรอำเภอเวียงแก่น ข้อมูลผลผลิตจากสำนักงานเศรษฐกิจจังหวัดเชียงราย เป็นต้น

1.2.3 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) และข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) จากบ้านผู้ใหญ่บ้าน และพัฒนาชุมชนอำเภอเวียงแก่น

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2.1 เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

- 1) ตัวผู้ศึกษาวิจัย ซึ่งจะเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยตัวเอง

2) แบบโครงสร้างคำถามนำ (Guide Interview) ประกอบการสนทนา การสัมภาษณ์ และการสังเกต ซึ่งคำถามได้ครอบคลุมขอบเขตของเนื้อหาที่ศึกษา ได้แก่ ภูมิปัญญาและองค์ประกอบของภูมิปัญญา และปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นประเด็นคำถามที่จะนำไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร โดยมีแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1.บริบทของชุมชน

1.1 การสำรวจชุมชน

- สำรวจสถานที่ตั้งหมู่บ้าน ระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อม และอาณาเขตการติดต่อ
- ลักษณะการตั้งบ้านเรือน
- ระบบสาธารณูปโภคต่างๆ เริ่มเข้าสู่หมู่บ้านเมื่อใด มีอะไรบ้าง มีหน่วยงานอะไรบ้างที่นำเข้ามา
- การจัดทำแผนที่

1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

- ตั้งหมู่บ้านตั้งแต่เมื่อใด
- ใครเป็นผู้ตั้งครั้งแรก มาจากที่ไหน ทำไมจึงย้ายมา เพราะเหตุใด
- เมื่อตั้งหมู่บ้านแล้ว มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นบ้าง ในอดีต
- สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านในอดีตเป็นอย่างไร / ปัจจุบันเป็นอย่างไร
- มีการอพยพ การย้ายเข้า/ย้ายออก หรือไม่ ทำไม
- มีการแบ่งแยก การแตกตัวของหมู่บ้านหรือไม่

1.3 สังคม วัฒนธรรมของชุมชน

- ลักษณะทางประชากร จำนวน เพศ
- ลักษณะความสัมพันธ์ทางครอบครัว เครือญาติ และชุมชนเป็นอย่างไร
- ลักษณะทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน และชุมชนเป็นอย่างไร มีอาชีพอะไรบ้างในอดีต/ปัจจุบัน รายได้ต่ออาชีพ สภาพการเป็นหนี้สิน และจำนวนร้านค้า
- ลักษณะการเมืองการปกครองของชุมชน ผู้นำในชุมชนมีใครบ้าง/ด้านใดบ้าง บทบาท กลุ่มองค์กรในหมู่บ้านมีอะไรบ้าง แต่ละกลุ่มมีความสัมพันธ์กันอย่างไร
- ลักษณะของการนับถือศาสนา การปฏิบัติเป็นอย่างไร วัดและบทบาท

ของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชน เป็นอย่างไร

- ความเชื่อของคนในชุมชน มีอะไรบ้าง มีลักษณะการปฏิบัติอย่างไร
- ประเพณี และพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชน มีอะไรบ้าง

2. ภูมิปัญญาและองค์ประกอบของภูมิปัญญา ได้แก่ วิธีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่าต่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

2.1 วิธีคิด โลกทัศน์ ที่มีต่อความเจ็บป่วยเป็นอย่างไร ชุมชนมีวิธีคิดและแบ่งความเจ็บป่วยเป็นที่ประเภท มีวิธีคิดและการตีความอย่างไร และมีวิธีการรักษาอย่างไร และความเจ็บป่วยประเภทไหนที่มีการรักษาแบบพื้นบ้านด้วยสมุนไพร

2.2 วิธีคิด โลกทัศน์ เกี่ยวกับสมุนไพรเป็นอย่างไร (ตำนาน , ความเชื่อ, พิธีกรรม, ความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ)

2.3 องค์ความรู้ เกี่ยวกับการใช้พืชสมุนไพรเป็นอย่างไร มีการใช้พืชสมุนไพรรักษาโรคอะไรบ้าง ใช้อย่างไร มีพืชสมุนไพรที่ชนิดที่ใช้ และมีวิธีการจัดการพืชสมุนไพร อย่างไร

2.4 ลักษณะของครอบครัว เครือญาติ และชุมชน มีความสัมพันธ์อย่างไรกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร มีวิธีการจัดการและรูปแบบอย่างไร

3. ปัจจัยที่มีผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

3.1 ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ วัฒนธรรมชุมชน , ระบบการผลิตพื้นบ้าน, ระบบการแพทย์พื้นบ้าน มีผลอย่างไรต่อภูมิปัญญากับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

3.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ วัฒนธรรมสมัยใหม่, ระบบการผลิตแผนใหม่, ระบบการแพทย์สมัยใหม่ มีผลอย่างไรต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

3.2.2 การตรวจสอบเครื่องมือ

เครื่องมือหรือแบบโครงสร้างคำถามนำในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนำเสนอต่อคณะกรรมการอาจารย์ที่ปรึกษาหัวข้อ โครงร่างการค้นคว้าอิสระ เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และแก้ไขตามความเหมาะสม

3.2.3. การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม จะนำมาตรวจสอบก่อนการนำไปประมวลและ การวิเคราะห์ผล โดยข้อมูลที่มีโครงสร้างคำถามนำในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจะเน้นการ สัมภาษณ์แบบ ตรวจสอบและเช็คข้อมูล (Probe List) ส่วนข้อมูลในการเก็บรวบรวมระดับชุมชน จะ นำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ตรวจสอบความถูกต้องโดยการเก็บข้อมูลซ้ำข้อมูลเดิมแต่ทำการเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูลหรือเปลี่ยนแหล่งข้อมูลรวมทั้งการถามซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ถูกต้อง และเที่ยงตรง

3.2.4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้มีข้อมูลหลายด้าน ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการ สํารวจ การสัมภาษณ์ และการสังเกต เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การศึกษา จึงได้แบ่งการทำงานออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะแรก คือ ในช่วงเดือนมกราคม – กันยายน 2541 เป็นระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้เข้าไป สํารวจชุมชน โดยในเดือนมกราคม 2541 ได้ร่วมกับนักวิจัยจากศูนย์ศึกษาความหลากหลายทาง ชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อ ศึกษาสภาพชุมชน และแหล่งข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ได้แวะเยี่ยมเยียนผู้นำชุมชน และหมอยา พื้น บ้าน เพื่อทำความคุ้นเคยและแจ้งวัตถุประสงค์ให้ทราบ การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนนั้นไม่เป็น อุปสรรค เพราะตัวผู้วิจัยนั้นทำงานอยู่ในพื้นที่และมีความสนิทสนมกับชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ มาเป็นเวลานาน หลังจากนั้นผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลเป็นระยะๆ (1 – 2 สัปดาห์ต่อครั้ง) เพราะระยะ นี้เป็นช่วงเวลาที่ผู้วิจัยยังอยู่ในช่วงของการเรียนอยู่ และยังไม่ได้สอบหัวข้อ โครงร่างการศึกษาวิจัย แต่ผู้วิจัยเป็นนักวิจัยภาคสนามของศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ได้รับมอบหมายให้ทำการศึกษ เก็บข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตจังหวัดเชียงรายซึ่งผู้วิจัยรับผิดชอบในการเก็บรวบรวม ข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์ขมุ กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ และกลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยน ในเขตอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ดังนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อจึงเป็นกลุ่มเป้าหมายหนึ่งของการศึกษา ที่ผู้วิจัยทำการ เก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในด้านต่างๆ

ในระยะแรกนี้ ผู้วิจัยมุ่งเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน ประวัติการตั้ง ดินฐานของชุมชน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน เช่น วัด โรงเรียน การคมนาคม การสาธารณสุขไปคือ เป็นต้น ระบบการผลิตของชุมชน ป่าชุมชนและปัญหาความขัดแย้งในการจัด การทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สภาพทางเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ซึ่งผู้วิจัยได้รับคำแนะนำ จากผู้นำที่เป็นทางการได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) กรรมการหมู่บ้าน

ตลอดจนผู้อาวุโสหลายๆ ท่าน ที่เล่าถึงประวัติ และพัฒนาการของชุมชน นอกจากนี้ยังได้เก็บฐานข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้านที่ใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นอาหาร สมุนไพร และใช้สอย จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อนำมาบันทึกและจัดเก็บในแฟ้มฐานข้อมูลเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชนเพื่อจะได้นำมาใช้เป็นฐานการวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชนในระดับต่อไป

ระยะที่สองคือ ในระหว่างเดือนตุลาคม 2541 – เดือนมกราคม 2542 เป็นช่วงที่ผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลแบบเจาะลึก โดยผู้วิจัยจะเข้าไปทำการเก็บข้อมูลในช่วงกลางวันและบางวันก็อยู่จนถึงกลางคืน และจะกลับมาพักยังสถานที่ทำงานของผู้วิจัยซึ่งห่างจากชุมชนที่ศึกษา ประมาณ 12 กิโลเมตร การเก็บข้อมูลจะเน้นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้อาวุโส หมอยาพื้นบ้าน หมอเมื่อ หมอสู่วัชหรือปูลาจารย์ ผู้วิจัยจะเข้าร่วมสังเกตในการประกอบพิธีกรรม ต่างๆ ของชุมชน ทั้งพิธีกรรมที่เป็นของปัจเจกชน ครอบครัว เครือญาติ โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน การเซ่นไหว้ผี การส่งเคราะห์ การสู่วัช การตีชะตา นอกจากนี้ยังเข้าร่วมสังเกตการประกอบประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น การเลี้ยงผีเมือง การรคน้ำคำหัวในเทศกาลปีใหม่มือง เป็นต้น การสนทนากลุ่มกับกลุ่มเป้าหมายทั้งกลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มเยาวชน เมื่อมีโอกาสโดยเฉพาะช่วงค่ำและยามเช้าของหน้าหนาวที่ผู้วิจัยมักจะใช้เป็นโอกาสในการสนทนากลุ่มข้างกองไฟที่สูมฟังไล่ความหนาวเย็น ซึ่งเป็นบรรยากาศที่เป็นกันเองและอบอุ่น มีการนำเผือก มัน มาหมกเผาไฟกินกันและพูดคุยกัน ซึ่งผู้วิจัยมักจะเป็นผู้ที่เกริ่นคำถามนำ ชาวบ้านก็จะเป็นผู้เล่าเรื่องและแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการใช้พืชสมุนไพร และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร และยังศึกษาถึงรูปแบบและวิธีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรผู้วิจัยก็จะบันทึกประเด็นที่สำคัญๆ ไว้ ในส่วนข้อมูลหลักที่เป็นประเด็นของการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญานั้น หมอยาพื้นบ้านจะเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก เพราะเป็นผู้ที่ทรงความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร เป็นผู้ที่ได้รับการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการแลกเปลี่ยน องค์ความรู้ดังกล่าวมาจากบรรพชน และก็เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อถือและพึ่งพาเมื่อยามเจ็บป่วย การเก็บข้อมูลในช่วงนี้ผู้วิจัยจะใช้เวลาคลุกคลีอยู่กับหมอยาพื้นบ้านเพื่อสัมภาษณ์ เกี่ยวกับวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ เกี่ยวกับแบบแผนความเจ็บป่วยและพืชสมุนไพร ผ่านการบอกเล่าที่เป็นคำานานคติพื้นบ้าน และป๊ายา (ตำรา) ของหมอยาพื้นบ้านเป็นหลัก ทำให้ได้ข้อมูลที่สามารนำมาวิเคราะห์และตอบคำถามวัตถุประสงค์ทั้งสองข้อได้

ระยะที่สามคือ ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – กันยายน 2542 เป็นช่วงระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้ขออนุญาตกลับมาทำงานยังสถานที่ปฏิบัติงาน (โรงพยาบาลเวียงแก่น) และได้เข้าไปเก็บ

ข้อมูลในคอนเซ็นเป็นช่วงๆ ประมาณ 1 – 3 วันต่อครั้งเพื่อเก็บข้อมูลที่ยังขาด และยังเข้าไปเพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ได้อีกในครั้งแรกและครั้งที่สอง เพื่อนำมาวิเคราะห์ และประมวลผล โดยการตรวจสอบแบบข้อมูลแบบสามเส้า ทั้งแหล่งเวลา แหล่งบุคคล และแหล่งสถานที่ ประกอบการ ซักถาม และการสังเกต หากได้ข้อมูลที่ซ้ำกันก็บันทึกจัดเก็บเป็นแฟ้มข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์และเขียนรายงานต่อไป นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ร่วมกับผู้วิจัยภาคสนามของศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำการเก็บฐานข้อมูลโดยการถ่ายภาพ รูปถ่าย การเก็บตัวอย่างพืชสมุนไพร และพืชผักพื้นบ้าน เป็นระยะๆ และในระหว่างที่สามนี้ผู้วิจัยได้ปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย เพื่อรับคำแนะนำและหาแนวทางให้ได้ข้อมูลครบตามวัตถุประสงค์ ข้อมูลส่วนใดที่ยังไม่เพียงพอต่อการวิเคราะห์หรือยังไม่ชัดเจนพอ หรือไม่ครอบคลุมก็จะติดตามในส่วนนั้นๆ

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแยกเป็นหมวดหมู่ และจัดแฟ้มข้อมูลแล้วนำมาตีความเพื่อตอบวัตถุประสงค์การศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรที่ดั่งไว้ โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงภาพรวมของวิถีไทลื้อ และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนชาวไทลื้อกับความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับพืชสมุนไพร ทั้งด้านที่ใช้เป็นยารักษาโรค การบริโภค และใช้สอย ความสัมพันธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่าที่มีต่อพืชสมุนไพร ตลอดจนวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน การวิเคราะห์ดังกล่าววิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ (Content Analysis) และการตีความจากมุมมองของกลุ่มที่ศึกษา (Emic Approach) และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนาโดยได้แยกประเด็นการวิเคราะห์ดังนี้

3.1 วิเคราะห์ในระดับปัจเจก ครอบครัว และเครือข่าย เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ประกอบด้วย วิถีคิด โลกทัศน์ ที่มีต่อแบบแผนความเจ็บป่วยและพืชสมุนไพรเป็นอย่างไร มีวิถีคิดและแบ่งความเจ็บป่วยเป็นที่ประเภท มีวิถีคิดและการตีความ อย่างไร และมีวิธีการรักษาอย่างไร และความเจ็บป่วยประเภทไหนที่มีการรักษาแบบพื้นบ้านด้วยสมุนไพรทั้งการใช้พืชสมุนไพรบำบัดความเจ็บป่วยโดยตรง และการใช้ทางอ้อม เช่น การใช้ประกอบประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อความเจ็บป่วย และมีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอย่างไร

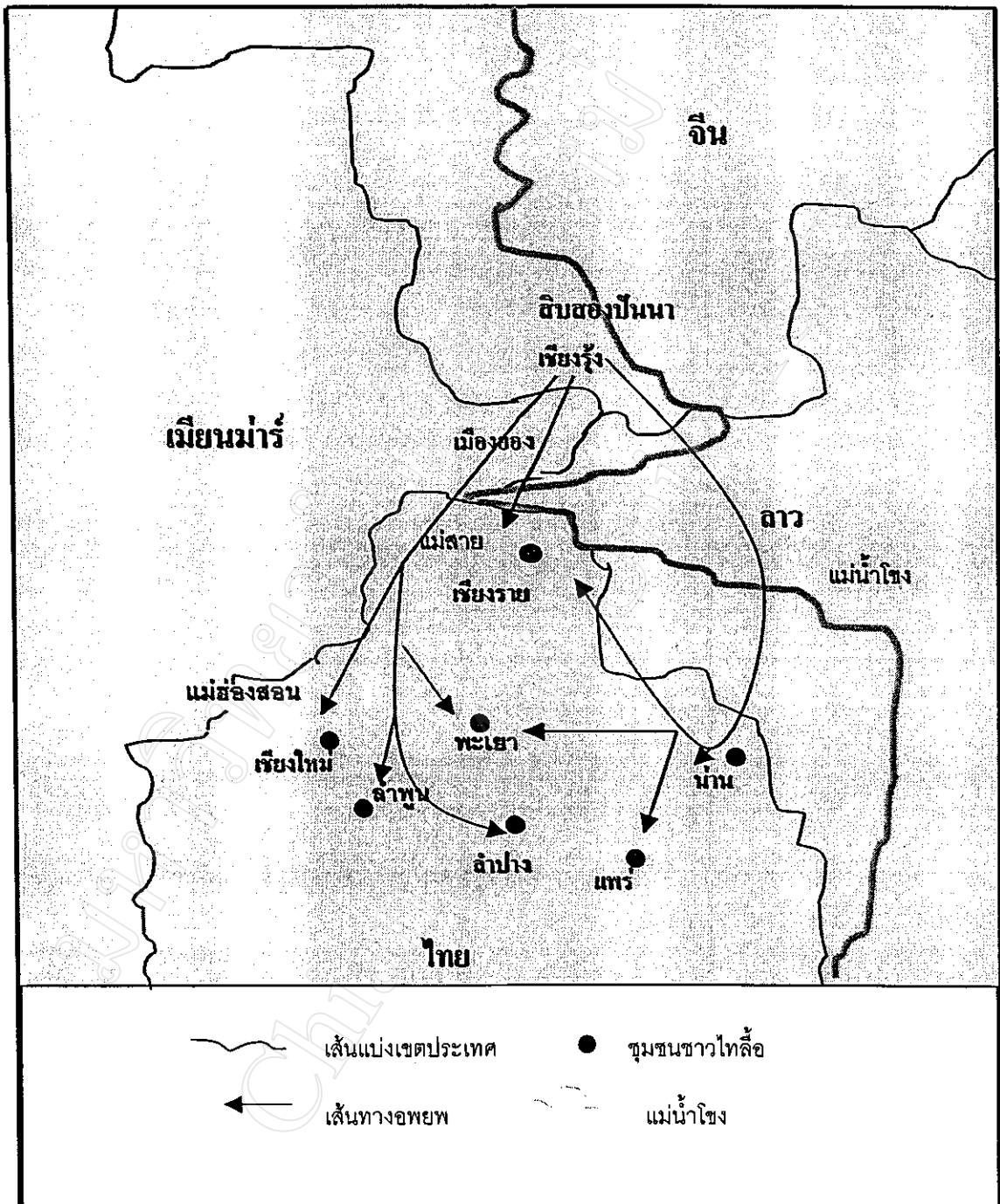
3.2 วิเคราะห์ในระดับชุมชน เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับอิทธิพลที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร การวิเคราะห์ดังกล่าวเพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงจากปรากฏการณ์ของชุมชนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในแต่ละช่วงเวลาแต่ละยุคว่ามีความแตกต่าง มีการปรับตัว มีกระบวนการเรียนรู้ของระบบคิด หรือภูมิปัญญา และส่งผลกระทบต่อรูปแบบและวิธีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรของชุมชนเป็นอย่างไร จึงได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์เชื่อมโยงอิทธิพลของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกเพื่อหาคำตอบ และนำเสนอในรูปของการพรรณนา ซึ่งอิทธิพลของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกดังกล่าวได้แก่

1) อิทธิพลของปัจจัยภายในชุมชน

- วัฒนธรรมชุมชน เป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึงวิถีปฏิบัติ ความเชื่อ การถ่ายทอดการเรียนรู้ กฎเกณฑ์ชุมชน ประเพณี และพิธีกรรมของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นบนความสัมพันธ์แห่งการพึ่งพาระหว่างชุมชนกับพืชสมุนไพร
- ระบบการผลิตพื้นบ้าน เป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึง การจัดการระบบการผลิตของชุมชนตั้งแต่อดีต เช่น การทำนา การทำไร่ ทั้งทางการผลิตเพื่อยังชีพและการผลิตเพื่อขายชุมชนว่ามีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพืชสมุนไพรอย่างไร
- ระบบการแพทย์พื้นบ้าน เป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึงระบบการแพทย์พื้นบ้านกับความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีผลต่อภูมิปัญญาและพืชสมุนไพรเป็นอย่างไร

2) อิทธิพลของปัจจัยภายนอกชุมชน

- วัฒนธรรมสมัยใหม่ เป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึงวิถีปฏิบัติ ความเชื่อ ค่านิยม การบริโภคสมัยใหม่ที่เข้ามาจากภายนอกชุมชนตามลัทธิบริโภคนิยมจะส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและพืชสมุนไพรอย่างไร
- ระบบการผลิตสมัยใหม่ เป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึงการจัดการระบบการผลิตของชุมชนในปัจจุบัน เช่น การทำนา การทำไร่ การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่จะส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพืชสมุนไพรเป็นอย่างไร
- ระบบการแพทย์สมัยใหม่ เป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึง การเข้ามาของการแพทย์สมัยใหม่ ทั้งในรูปของสถานบริการและนโยบายสาธารณสุขของรัฐ รวมทั้งยารักษาโรคแผนใหม่ ตลอดจนวิธีการรักษาพยาบาลจะส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพืชสมุนไพรอย่างไร

แผนภูมิที่ 2 แสดงแผนที่การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวไทยในภาคเหนือของประเทศไทย

ดัดแปลงมาจาก : ประชัน รักพงษ์ และคณะ.การศึกษาหมู่บ้านไทยจังหวัดลำปาง.งานวิจัยวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัดลำปาง, 2535 .

แผนภูมิที่ 3 แสดงแผนที่ที่ตั้งถิ่นฐานชาวไทยเชื้อจังหวัดเชียงราย *